

SZEMLE

MÉSZÁROS KÁLMÁN

II. RÁKÓCZI FERENC TÁBORNOKAI ÉS BRIGADÉROSAI

A kuruc katonai felső vezetés létrejötte és hierarchiája 1703–1711

A Határténeti Intézet és Múzeum Könyvtára. Sorozatszerkesztő: Veszprémy László

Argumentum Kiadó, Budapest, 2006. 186 o.

A szerző neve nem ismeretlen a Rákóczi-szabadságharc történetének kutatói előtt, és az elmúlt évek során számos kitűnő tanulmány, kisebb-nagyobb cikkel bizonyította hozzáértését. Arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy olyan – a Rákóczi-szabadságharc (had)történetével foglalkozók számára immár nélkülözhetetlen – segédkönyvek kiadását valószínűsítette meg, mint Markó Árpádnak a Rákóczi-szabadságharc csatáit feldolgozó tanulmányai válogatott újraközlése, vagy Heckenast Gusztáv életrajzi adattára. A most ismertetett szép kivitelű, igényes kötet lényegében a szerző eddigi kutatásainak első monografikus összefoglalása.

A munkát rövid, de alapos és lényegre törő historiográfiai áttekintés vezeti be, amelyből a kezdetektől, vagyis Thaly Kálmán korai kutatási eredményeitől napjainkig megjelent eredményekről értesülhetünk. Az olvasó éppen ezért már rögtön a monográfia elején kettős érzéssel szembesül: részint azzal, hogy az elmúlt évtized kutatásai milyen sok apró, de korántsem lényegtelen adattal egészítették ki a függetlenségi harc vezéralakjainak életrajzi portréit, ugyanakkor az is nyilvánvaló már első pillantásra, hogy mennyi lemaradással kell számolnunk. Ki gondolná például, hogy a Rákóczi-szabadságharc katonai felső vezetésének 63 tagja közül mindössze kilenc (!) tábornokról és brigadérosról készült életrajzi monográfia vagy tanulmány? Bottyán Jánosról és Ocskay Lászlóról Thaly Kálmán készített – sok kívánnivalót hagyó, és már a maga korában is kifogásolt – biográfiát, háromkötetesre tervezett, és családtörténetbe ágyazott Bercsényi-életrajza pedig csonkán maradt, mivel csak 1706-ig követte nyomon a kuruc főgenerális életútját. Perényi Miklós brigadérosról

Komáromy András, Pekry Lőrinc tábornagról pedig Rác Imre írt összefoglaló életrajzi tanulmányt 1915-ben, illetve 1929-ben. Az 1950–1970-es évek során Baksay Zoltán, Esze Tamás, Köpeczi Béla, R. Várkonyi Ágnes és Tóth Gyula tollából jelentek meg részben népszerűsítő és a szélesebb olvasóközönségnek szánt biográfiai munkák Czelder Orbán, Esze Tamás, Béri Balog Ádám brigadérosról és Bottyán János generálisról. Azóta viszont mindössze egyetlen korszerű életrajzi monográfia született, Károlyi Sándoré, Kovács Ágnesétől.

A bevezetőt a tulajdonképpeni első, nagyobb terjedelmű, összefoglaló fejezet követi, amely a kuruc hadvezetés létrejöttét hivatott bemutatni az olvasóknak. A szerző megállapítja, hogy a tiszaháti bujdosómozgalomból kibontakozó szabadságharc első tisztjeit még maguk a felkelők választották meg. Erre még Rákóczi Magyarországra érkezése előtt sor került, és bár bizonyított tény, hogy a fejedelem még 1703 májusában ezredesi kinevezést adott Esze Tamásnak, a frissen kialakuló kuruc hadsereg első főtisztjei még többnyire írsós kinevezés nélkül, és leginkább csak Rákóczi hallgatólagos beleegyezésével viselték rangjukat.

A kurucok kezdeti térnyerését követően Rákóczi a „szegénylegény-tisztek” szerepének elhelyezésére kezdett kinevezni a frissen csatlakozott, tekintélyesebb és többnyire katonai múlttal is rendelkező nemesek közül úgynevezett fődirectorokat a különböző hadszíntéren harcoló alakulatok mellé. A hadsereg első tábornokainak kinevezésére pedig csak akkor került sor, amikor „kellő politikai súllyal vagy elegendő katonai tapasztalattal rendelkező személyek” álltak Rákóczi hűségére.

A szakirodalomban általánosan elfogadott tény az is, hogy Thököly Imre török földről hazatért emigránsai is korábbi rangjuk megtartásával állhattak be Rákóczi seregébe. Ehhez csupán annyi kiegészítést tennénk, hogy a jelen kötetben felsorolt személyek közül (Csáky András, Guthi István, Orlay Miklós és Szappanos Mihály) egyedül Szappanos Mihály az, aki valóban a Thököly-emigrációban viselt rangjával kezdte meg rövid pályafutását Rákóczi hadseregében. Vele ellentétben – egy nemrég en előkerült török forrás szerint – Guthi István mindössze hadnagy volt, a bujdosó fejedelem környezetében bejáróként, illetve fegyverhordozóként említett Csáky András korábban egyáltalán nem viselt katonai rangot, az 1704 elején Erdélybe érkező emigráns katonaságot vezető Orlay Miklós pedig Thököly legközelebbi bizalmasai közé tartozott ugyan, ám katonai tisztséget ő sem viselt, ilyen jellegű szerepvállalására csak elvétele esetében került sor. A hazatéréséről és sikereiben gazdag dél-erdélyi „villámhadjárataról” szóló korabeli beszámolók némelyike ugyan generálisnak írja, máig sem tisztázott körülmények között bekövetkezett hirtelen halála azonban megakadályozta, hogy Rákóczitól bármilyen katonai rangot vagy más hivatali tisztséget kapjon.

Fenti megjegyzéseink azonban nem változtatnak a szerző alapvető megállapításán, mely szerint a hadszervezés első időszakára a spontaneitás volt a jellemző, és abban is egyetértünk, hogy a fejedelem valóban helybenhagyta a hazatérő emigráns vezetők részben még tényleg Thökölytől kapott, vagy csupán a függetlenségi harc első időszakának nehezen dokumentálható hadicselekményei között a katonák választása révén nyert, esetleg önmaguk által adományozott rangját.

A főparancsnoki kar létrejöttét, a katonai közigazgatás megszervezését, valamint a felső vezetés összetételét, vagyis a monográfia magvát összesen négy különálló fejezet (A főparancsnoki kar hierarchiájának kiépülése, A katonai közigazgatás és a hadvezetés, A kuruc hadvezetés személyi állománya és előmenetele, A kuruc hadsereg legfőbb beosztásai) tárgyalja. Az egyes fejezetekről is hosszasan tudnánk írni, terjedelmi korlátaink miatt azonban mégis inkább a számunkra érdekesebbnek tűnő részletekre szeretnénk felhívni a figyelmet.

A szerző vizsgálatai szerint II. Rákóczi Ferenc hadseregének összesen 63 tábornoki vagy

brigadérosi rangú katonai vezetője volt. Közöttük azonban hárman is vannak, akiknek a szerepe már korábban is megosztotta a szakembereket. Pierre Puchot Des Alleurs márki, XIV. Lajos francia király altábornagyi rangban Magyarországra érkezett követe, bár visszautasította a Rákóczi által számára felkínált tábornagyi rangot, katonai tanácsadóként (sőt kezdetben a hadműveletek tényleges irányításában is) aktív szerepet vállalt a kuruc hadseregben. Des Alleurs-höz hasonlóan sokáig vitás volt Vay Ádám udvari főmarsall és helyettese, Török András funkciója is. Bár Vay Ádám a függetlenségi harc nyolc éve alatt több alkalommal is végrehajtott katonai megbízásokat, a szerző osztja Heckenast Gusztáv korábbi megállapítását, miszerint a középkorból eredő udvari tisztség (udvarnagy, Hofmarschall) továbbélését tükröző „udvari marsalli” cím nem tekinthető azonosnak a tábornagyi rendfokozattal. Mivel azonban Vay a reguláris ezredbe szervezett testőrség parancsnoki tisztségét is betöltötte, rangját mégis a tábornagyokéval azonos szintű beosztásként értelmezhetjük. A szerző ennek megfelelően Vay helyettesét, Török Andrást a tábornoki rang nélkül kinevezett kerületi vicegenerálisokkal állítja egy sorba, ám külön fel hívja a figyelmet arra a tényre, hogy sem Töröknek, sem pedig a szabadságharc utolsó hónapjaiban utódává kinevezett ifj. Perényi Imrének nem volt kimutatható katonai szerepköre.

A szerző összegzése szerint a 63 személy közül a szabadságharc kezdetekor 21-en voltak aktív katonai szolgálatban, és rajtuk kívül mindössze 24 főről bizonyítható, hogy rendelkeztek korábbi katonai tapasztalatokkal. Velük szemben 18 személy esetében történetírásunk egyáltalán nem rendelkezik olyan adatokkal, amelyek alátámasztanák katonai előéletüket. Igaz, az utóbbi lista olyan neveket is tartalmaz, mint a bujdosó kurucok között bizonyíthatóan 1696 óta vezető szerepet betöltő Esze Tamás, vagy éppen Károlyi Sándor, aki szatmári főispánként a tiszaháti felkelők ellen fegyvert fogott nemesi felkelők vezetője volt, s mint ilyen 1703. június 7-én Dolhánál csapást mért a kurucokra. Mindezek ellenére egyikükéről sem tudjuk, hogy valaha, akárcsak egy röpké időre is, katonai tisztséget töltött volna be.

A szerző aprólékosan tárgyalja a kuruc katonai felső vezetés tagjainak a szabadságharc kitörésekor, illetve a kuruc hadseregben történt szolgálatvállalásuk idején viselt rangját.

Aktív katonatisztek, vagy katonai tapasztalattal rendelkező, de 1703-ban már ténylegesen nem szolgáló személyek esetében azok egykori rangjára is kitér. Érdekességként itt csupán a két végletet emeljük ki: Czelder Orbán és Ocskay László brigadérosok korábban egyaránt altisztként szolgáltak a császári hadseregben, és a 63 tábornok és brigadéros közül mindössze két korábbi tábornok volt: a császári hadseregből vezérőrnagyként Rákóczihoz átváltt Forgách Simon, és a Havasalföldről 1704 nyarán hazatért Petróczy István, Thököly unokatestvére és legbelsőbb híve, aki az emigrációban az „erdélyi generális” címet viselte. Petróczyt hazatérését követően generális-főstrázsamesteri címmel ruházta fel Rákóczi, és bár a szabadságharc folyamán végig bizonyíthatóan élt e rangjával, tényleges katonai szerepet csupán a Trencsén körüli ostromzár (1705), majd a trencsényi csata utáni hetekben meghirdetett nemesi felkelés egyik gyűlekezési táborának parancsnokaként töltött be.

Bár a szerző kimondottan nem tér ki rá, érdemes megvizsgálnunk a 63 főtiszt társadalmi és nemzetiségi összetételét is, annál is inkább, mivel a kötet alapján erre minden módunk és lehetőségünk megvan. A főtiszt kar tagjai között összesen 21 nagybirtokos arisztokrata volt, a 63 tábornok és brigadéros többségét egyértelműen a köznemesség tagjai tették ki. A Rákóczi hadseregében szolgálatot vállalt idegen főtisztek – öt francia és egy lengyel – feltehetően mindannyian nemesi származásúak lehettek, a magyar főtisztek között azonban akadt, aki alacsonyabb sorból küzdött fel magát. Egy polgári és két jobbágyi származású főtisztet ismerünk: Czelder Orbán szepességi polgárcsalád sarja volt, míg a függetlenségi harcot megelőző bujdosómozgalom és a tiszaháti felkelés egyik vezéralakjaként érdemeket szerzett Esze Tamás brigadéros Rákóczi tarpai, az 1710 tavaszán generális-főstrázsamesterrel előléptetett Nagyszegi (Leuka) Gábor pedig a Wesselényiek Nagyszeg faluból való jobbágya volt. Esze Tamást –brigadérosi kinevezését követően – a fejedelem meg is nemesítette!

Nemzetiségi megoszlás tekintetében először a már említett hat külföldit kell megemlítenünk, az öt franciát – Georges Chassant, François Damoiseau, Louis Fierville le Hérissy és Louis Lemaire brigadérosokat, valamint Pierre Puchot Des Alleurs márkit –, és a mindössze néhány hónapig szolgáló lengyel szár-

mazású Janusz Grudziński generális-főstrázsamestert. A hazai nemzetiségek közül bizonyíthatóan a szepesi szászok közül került ki Czelder Orbán brigadéros, de ugyancsak német anyanyelvű volt a császári hadsereg egykori gyalogsági tisztjeként Magyarországra nősült és itt letelepedett Róth János György, aki szintén brigadérosi rangot ért el Rákóczi hadseregében. Az imént említett Nagyszegi Gábor generális-főstrázsamester feltehetően román származású volt.

Csupán érdekességként jegyezzük meg: a szabadságharc utolsó éveiben határozott tárgyalások folytak Rákóczi állama és a szomszédos Oszmán Birodalom magas rangú tisztviselői között, hogy – elsősorban albán és bosnyák nemzetiségű és muszlim vallású – török alattvalókból zsoldosokat toborozzanak. A felfogadandó katonaság parancsnoki posztjának várományosa az albániai pasa parancsnoksága alá tartozó Omer aga volt, aki éppen ettől a megbízatásától várta a katonai ranglétrán való felemelkedését, és előléptetése érdekében maga Rákóczi is lépéseket tett. Bár a törökországi segédcsoportok zsoldba fogadása egészen a szabadságharc végéig napirenden volt, nem került sor albán és bosnyák katonák tömeges integrálására a kuruc hadseregbe. Amennyiben viszont a fejedelem terve megvalósul, feltehetően Omer Aga lett volna a kuruc hadsereg első albán (és muszlim vallású) tábornoka.

A szerző szigorú forráskritikai elemzések során jutott el oda, hogy 63 főben állapítsa meg a kuruc felső vezetés pontos létszámát. Munkája során adatokkal alátámasztva cáfolta meg elődei tévedéseit, így, pl. Thaly számos tévedésének helyesbítése mellett még Markó Árpád elírását is kiigazítja, amely szerint Orosz Pál is Rákóczi brigadérosra lett volna. Orosz ugyanis már 1704 elején, tehát jóval a brigadérosi rang bevezetése előtt generális-főstrázsamester lett. Korrigálja Mészáros Kálmán Markó Árpád azon tévedését is, hogy ugyancsak Orosz Pál 1703 nyarán Törökországból tért volna haza 3000 bujdosó élén. Markó e tévedését később többen is átvették, Mészáros Kálmán viszont helyesen állapítja meg, hogy ebben az esetben nyilvánvaló elírással állunk szemben, és Markó valójában Orlay Miklóstra gondolt, amikor a fentieket leírta.

Itt még megjegyezzük, hogy a szerző Orlay kapcsán további helyesbítést is tesz,

mely szerint Thököly bizalmas hívét a szakirodalom ugyancsak helytelenül említi Rákóczi brigadérosaként.

A kötet az V. fejezeten belül (Életrajzi adattár) tárgyalja a 63 tábornok és brigadéros életrajzát is. A szerző már előlírójában leszögezi, hogy a 27 kuruc tábornok, 33 brigadéros és a három vitatható szerepű tisztségviselő (Des Alleurs, Vay Ádám és Török András) életrajzában csupán az illető személyek katonai karrierjét igyekszik felvázolni, emellett feltünteti születésük és elhalálozásuk idejét, utal társadalmi helyzetükre, és közli a felkelés előtti katonai működésükre vonatkozó adatokat is. A szabadságharc időszakából viszont csupán a felkeléshez való csatlakozásuk körülményeit, a rangemlékeket, illetve a szabadságharc ügyéhez való viszonyulásukat mutatja be, röviden. Végezetül utal az esetleges későbbi katonai karrierjükre is.

Első pillantásra az életrajzok meglehetősen szegényesnek tűnnek, néhány esettől eltekintve a szerző Heckenast Gusztáv két éve megjelent életrajzi adattárának megfelelő oldalaihoz utasítja az érdeklődőt („Heckenast: Ki kicsoda...”) Ennek okát is megadja, mivel közli, hogy az életrajzok esetében alapvetően Heckenast Gusztáv és saját kutatásaira támaszkodott, és a részletes, hivatkozásokkal is ellátott életrajzokat egytől-egyet megtalálhatjuk a fenti adattárban. Véleményünk szerint jobb lett volna, ha a jelen monográfia a tárgyalta főtiszteket teljes, vagy teljesebb életrajzát is tartalmazza, és a szerző ily módon is megkönnyíti az olvasó helyzetét, és csak zárójelben jegyezzük meg, hogy az említett adattárban a szerzőnek jóval több saját kutatása fekszik, mint azt a jelen kötetekben megadott hivatkozások alapján első olvasatra gondolnánk. Az már merő véletlen, hogy a kötet végén található bibliográfiából éppen a legtöbbet idézett forrásmunka feloldása hiányzik... Itt és most igyekszünk pótolni ezt a hiányosságot: *Heckenast Gusztáv: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár.* (Sajtó alá rendezte, kiegészítette és az előszót írta: *Mészáros Kálmán.*) *História – MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2005.* *História Könyvtár – Kronológiák, Adattárak 8.* (Sorozatszerk. *Glatz Ferenc.*)

A monográfia utolsó részét az okmánytár képezi, amely harminc, zömmel eredeti kinevezési okirat mellett Rákóczinak az országos főkapitányságok felállításával kapcsolatos,

1706. június 21-én, Érsekújvárott készített határozatait tartalmazza. A szerző kutatásai alapján közel 80 tábornoki vagy brigadérosi kinevezésről van tudomásunk, ennek ellenére csak alig ötöt (!) sikerült eredetiben fellelnie, ket-tőnek az egykorú tisztázati példányát, háromnak későbbi másolatát, hús kinevezési okmányoknak pedig a fejedelmi kancellárián jegyzőkönyvezett fogalmazványát sikerült megtalálnia. Igaz, néhány irat esetében több, kisebb eltéréseket mutató, de lényegében azonos szövegű példány is előkerült. Mészáros Kálmán összesítése alapján jelenleg összesen huszonhat kuruc tábornok és brigadéros kinevezési okmányát ismerjük, mivel négyükének – Károlyi Sándor, Orosz Pál, Pekry Lőrinc és Bagossy Pál – két-két irata is fennmaradt. Külön érdekesség, hogy két idegen főtiszt, a francia François Damoiseau és Louis Fierville le Hérissey brigadérosi kinevezése is a rendelkezésünkre áll. A harminc kinevezési okmány közül egyébként korábban mindössze Bottyán János generális-főstrázsamesteri kinevezése jelent meg nyomtatásban Thaly Kálmánnak a generális levelezését tartalmazó kötetében, Kisfaludy György brigadérosi kinevezésének hasonmása pedig szerepel *A kisleludai Kisfaludi család története* című, 2004-ben napvilágot látott családtörténeti monográfiájában. Az okmánytár elsődleges érdeme, hogy a szerző igyekezett a mai ismereteink szerint rendelkezésünkre álló összes tábornoki és brigadérosi kinevezést bemutatni, e célját azonban sikerült jelentősen túllépnie, mivel az okmányokat szigorú forráskritikai elvek alapján rendezte kiadás alá. Lehetőség szerint minden esetben kiter az illető okmány történetére, felsorolja korábbi ismertetéseit, több példány esetén megadja az egyes másolatok elérhetőségét is. Emellett az iratok kritikai kiadására törekedett, így több esetben felhívja a figyelmet aprónak tűnő, ám lényeges szempontokra is. Esze Tamás brigadérosi kinevezésénél például rámutat, hogy a fejedelmi prokokollumba bevezetett szövegből a stiláris javítás miatt törölt szavakkal együtt a főtiszt titulusának első „N” (= *Nemzetes*) betűjét is kihúzták. A szerző ugyan leszögezi, hogy a *nemzetes* és *vitészlő* titulus rendszerint párban áll, függetlenül attól, hogy az illető katonatiszt valóban nemes volt-e vagy sem, Esze Tamás kinevezési okmányának fogalmazványában azonban egyértelműen szándékos javítás történt, ami nyilvánvalóan akkor még jobbágyi státusára utal.

Véleményünk szerint az immáron négy éve tartó Rákóczi emlékévsorozat megannyi kiadványa, megemlékezése és tudományos tanácskozása ellenére kevés olyan meghatározó munka született, amely valóban előre viszi a kutatást, és akár az elkövetkező évekre is irányt mutat. Az elmúlt évek során új, vagy eddig kevésbé kutatott területek felé irányult a figyelem, melyek közül emeljük ki a mostanság olyannyira divatos elitkutatást, ezen belül az arisztokrácia társadalmi és kulturális szerepének kutatását.

Hasonlóan fontos problémakör a magyar végvári vitézek és a több mint négy évtizeden át tartó kuruc mozgalmak katonaságának integrációja a Habsburg-hadseregbe. Csupán e két kutatási irányvonal szempontjából is figyelemreméltó lehet a jelen kötet, hiszen Rákóczi államának legfőbb katonai méltóságai között 21 bárói és grófi rangú nagybirtokos arisztokrata volt, a függetlenségi harc hadseregét kitevő katonaságnak, és természetesen a tisztikarnak pedig igen jelentős része került ki a törökellenes felszabadító háborúk veteránjai, illetve a nyugati hadszíntéren megfordult egykori császári katonák közül. Az egykori kurucok 1711 utáni szerepvállalása a Habsburg-hadseregben szintén a kellően még fel nem dolgozott témák közé tartozik.

Mészáros Kálmán kötete, amellet, hogy a választott téma első, minden szempontból alapos összefoglalása, ráirányítja figyelmünket a Rákóczi-szabadságharc katonai történetének egyik nagy hiányosságára is, nevezetesen, hogy a függetlenségi harcot nem szerencsés minden esetben kizárólag nyolc év történései alapján

ábrázolni. Igen gyakran éppen a szabadságharcot megelőző és azt követő évtizedek történetének feltáratlansága vagy felületes ismerete gátolja meg, hogy egyes helyzetekben pontos véleményt alkothassunk. Itt csak arra utalnék, hogy az udvari főmarsall és helyettese (Vay Ádám és Török András) szerepkörének vizsgálatához kitünően lehetne hasznosítani a Thököly Imre udvarának hasonló tisztségeiről szóló ismertetéseket, ám a „kuruc király” egykor népes és fényűző udvarát többnyire még ma, a főúri udvari kultúra kutatásának reneszánsza idején is csak Thaly Kálmán forráskiadásai alapján tudjuk tanulmányozni. Ha pedig a nagyrabecsült olvasó veszi a fáradságot, és fellapozza a „Heckenast-adattár” megfelelő oldalait, akkor tapasztalja csak meg igazán, mennyire szegényes is a magyar nemzet egyik legismertebb és legnagyobb népszerűségnek örvendő időszakában szereplő katonai vezetők életrajza! Elég csak arra utalnunk, hogy a most ismertetett monográfiában bemutatott főtisztek közel harmadának előéletéről szinte semmit sem tudunk. Néhányukról ugyan határozottan kijelenthetjük, hogy semmilyen katonai képzésben nem részesültek, a szabadságharcot megelőző két-három évtized hadtörténetének alapos tanulmányozásával, s azon belül is leginkább Thököly hadseregének és udvarának, valamint a törökellenes hadjáratokban részt vett magyar katonaság személyi összetételének ismeretében az említett 18 Rákóczi-kori főtiszt többségének előéletéről is biztosan többet tudhatnánk meg.

Seres István

NAGY ZOLTÁN (SZERK.)

A BATTHYÁNYAK ÉVSZÁZADAI

Tudományos konferencia Körmenen, 2005. október 27–29.

(Körmend Város Önkormányzata, Körmend – Szombathely, 2006. 512 o., 1 t.)

2007-ben van Batthyány Lajos gróf, az első felelős kormány miniszterelnöke születésének kétszázadik évfordulója. A bicentenárium évét a Magyar Köztársaság kormánya Batthyány emlékévvé nyilvánította. Ennek

mintegy nyitányaként, az országos eseménysorozatra történő felkészülés jegyében, Vas Megye Közgyűlése, Körmend, valamint a körmendi Dr. Batthyány-Strattmann László Múzeum a 2005-ös esztendőben rendezvények